

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

Gorbaciov , Perestroika și URSS

Primii ani ai lui Gorbaciov

Ceea ce Gorbaciov și colaboratorii săi Eduard Șevarnadze și Aleksandr Iakovlev au intenționat la bun început, când au dorit să reformeze Uniunea Sovietică a rămas neclar, chiar și pentru ei. Există numeroase supoziții și explicații privind intenția lor, dar majoritatea factorilor care s-au vehiculat par să fie absența unei corelări între planuri și realitate și puterea forțelor de opoziție, care s-au dezlănțuit chiar și împotriva celor mai mici reforme. Evenimentele din URSS și din Europa de Est au uimit pe toată lumea, mai ales pe cei care aveau un oarecare respect pentru sistemul comunist, și, printre aceștia desigur se afla întreaga conducere sovietică. S-ar putea să existe, totuși, o excepție importantă de la această nepotrivire totală între intenție și realizare. Gorbaciov, Șevarnadze, în mod deosebit, și alte personalități sovietice au insistat pe faptul că unul dintre pilonii noului lor mod de a gândi a fost acordul ferm privind inadmisibilitatea războiului nuclear și, deci, necesitatea unei minime cooperări internaționale, în mod deosebit între URSS și Statele Unite.

Cu toate rezervele, se poate afirma că politica externă sovietică a reflectat această atitudine și, în acest caz, avantajul mondial a fost incalculabil, deși rezultatul în sine a fost minor, iar începuturile sale, chiar în Uniunea Sovietică, au fost, în mare parte, anterioare regimului lui Gorbaciov.

La baza reformei lui Gorbaciov se află necesitatea de a scăpa de impasul economic, care se contura tot mai clar la sfârșitul regimului lui Brejnev. Deși unii specialiști afirmă că statul și societatea sovietică încetaseră să mai progreseze după căderea lui Hrușciov, lunga perioadă a lui Brejnev a devenit una de necontestată stagnare și corupție. Indicatorii economici coborau continuu, deși, până atunci, doar rata productivității și producția scăzuseră și nu productivitatea și producția în sine. Cu toate marile cheltuieli și cu toate eforturile multiplicare, situația agriculturii sovietice rămânea tragică. În industrie, ca și până atunci, calitatea rămânea în urma cantității, dar, cel mai important, întreaga industrie, o moștenire a primelor planuri cincinale, nu reacționa competitiv la noul val tehnologic. Într-adevăr, rămânerea în urmă din punct de vedere tehnologic și științific a constituit una dintre principalele îngrijorări sovietice. Necesitățile militare continuau să folosească sume mari din produsul intern brut – procentul era mai mult decât dublu față de cel al Statelor Unite. Stagnarea și criza economică s-au regăsit, în mod normal, în pesimismul și moralul scăzut care predominau în țară.

Primii doi – trei ani ai regimului lui Gorbaciov, care a început la 11 martie 1985, au prezentat aspectul « *tradițional* ». Noul secretar de partid trebuia să se străduiască să-și întărească poziția și,

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

chiar, un timp, el a efectuat o rotire a personalului de conducere și de înalt nivel administrative. Astfel, la 1 iulie 1985, Șevarnadze a devenit membru al Biroului Politic, iar a doua zi a fost numit ministru de externe.

Perestrioka, reconstrucția țării și a sistemului propusă de Gorbaciov, a fost plină de promisiuni, dar, la început, destul de asemănătoare propunerilor și îndemnurilor reformatorilor sovietici anteriori. Proiectul de plan, așa cum a fost prezentat de Gorbaciov în octombrie 1985, propunea dublarea venitului național în 15 ani, insista pe modernizarea instalațiilor și pe creșterea productivității muncii. Era foarte important să întrerupă stagnarea, să pună Uniunea Sovietică în mișcare.

Dar, deși liderul vorbea de o « *transformare radicală a tuturor domeniilor vieții* », și deși concepte precum profit și profitabilitate, descentralizare, inițiativă și chiar economie de piață și întreprinderi particulare erau prezente în discursul național, în practică efortul era limitat doar la o încercare de accelerare, mai ales prin eliminarea unor aspecte negative, precum și absentismul și alcoolismul (campania împotriva alcoolismului a început în mai 1985 și a continuat ulterior).

Gorbaciov a dat dovadă de mai multă originalitate în promovarea treptată a conceptului de *glasnost*. În evoluția sa destul de bogată, conceptul, prezentând o noutate uimitoare pentru societatea sovietică, i-a adus lui Gorbaciov un mare sprijin al intelectualilor, al publicului larg din țară, dar și din străinătate. Admirația externă a fost puternic amplificată, desigur, de politica externă pașnică a Uniunii Sovietice. Și totuși, trebuie să remarcăm că, deși dificultățile regimului lui Brejnev erau criticate neconținut și deși Gorbaciov a reluat personal politica de destalinizare în iulie 1987, prin condamnarea terorii staliniste. În tot acest timp, *perestroika* și *glasnost* dădeau oamenilor speranța că se combină perfect într-o reformă măreață, cu față umană, pe linie leninistă a Uniunii Sovietice.

Din nefericire, aproape nimic nu mergea în timpul primilor ani ai lui Gorbaciov. Economia nu reacționa la simplele îndrumări. Politica economică a guvernului, mai ales cea financiară, a dus la deficite bugetare și la inflație și lucrurile s-au înrăutățit. Chiar și campania împotriva alcoolismului s-a dovedit un dezastru, singurul ei rezultat incontestabil fiind o mare creștere a producerii ilegale de alcool, iar zahărul a dispărut din magazine în unele părți din URSS. În scurt timp, sub noua administrație, cu direcția ei nesigură și confuză, economia a început să piardă și coeziunea pe care o avusese în timpul lui Brejnev, fără a câștiga nimic în schimb. Războiul din Afganistan, deosebit de dureros pentru populația Uniunii Sovietice, continua să facă victime. La 28 aprilie 1986, la Cernobil a explodat un reactor nuclear, catastrofa medicală și de mediu scoțând în evidență multiple deficiențe sovietice, de la cele tehnice la cele de informare în masă. Și într-adevăr acel tragic accident, ținut secret la început, a devenit punctul de plecare pentru *glasnost* și un argument puternic în favoarea acestei politici. Ulterior, *glasnost*, o realizare valoroasă și de necontestat a anilor lui Gorbaciov, a început să devină tot mai periculos pentru regimul sovietic și pentru planurile sale. Cea mare greșală a lui Gorbaciov a fost convingerea că *glasnost* avea să întărească, și nu să distrugă comunismul. Libertatea de exprimare însemna libertatea de a pune întrebări, și

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

existau o mulțime de întrebări la care guvernul sovietic ar fi preferat să nu răspundă, de asemenea însemna libertatea diferitelor opinii politice și de altă natură, și deci legitimarea diferitelor partide politice, concluzie clară pe care Gorbaciov a încercat un timp să o nege prin menținerea glasnost, dar prin respingerea pluralismului politic. Glasnost și măsurile de liberalizare asociate acestuia aveau să ducă la apariția diverselor grupuri pe străzile și în piețele Moscovei și ale altor orașe sovietice.

Apariția naționalismelor și fărâmițarea Uniunii Sovietice

Toate cele 15 republici constituente au fost în mod radical afectate. În plus, multe subdiviziuni etnice din cadrul acestor republici și alte minorități etnice au intrat în conflict.

Conform naturii proprii naționalismului, relațiile participanților erau antagoniste. În multe privințe, cele trei republici baltice Estonia, Letonia și Lituania au avut inițiativa în ceea ce privește dorința lor de independență de îndată ce libertatea de exprimare a devenit posibilă.

Pentru prima dată în Estonia, a fost recunoscută prima coaliție politică pe scară largă, necomunistă, Frontul Poporului, în iunie 1988. Estonia a fost cea care a proclamat la 17 noiembrie 1988 dreptul de a respinge legile sovietice, dacă ele contraveneau autonomiei sale. La 18 ianuarie 1989, limba estonă devine limbă oficială. Exemplul său a fost urmat de Lituania care în mai 1989 a adoptat o rezoluție declarând independența, iar la 22 august 1989 aceasta a declarat nulă și ilegală ocuparea și anexarea sovietică a Lituaniei în 1940. La începutul lui decembrie 1989, Lituania a devenit prima republică care a desființat monopolul garantat al puterii partidului comunist, iar mai apoi, în aceeași lună, Partidul Comunist din Lituania a votat pentru separarea de Moscova, devenind primul partid comunist local și independent de URSS. Evenimentele din Letonia și Estonia au urmat un curs similar.

Gorbaciov a subestimat puterea naționalismului din zona baltică, precum și din alte părți, și, la început a încercat să ignore sau să elimine cererile de recunoaștere și de independență. De îndată ce criza a devenit clară, el a încercat prin puterea cuvântului manipularea politică, dar niciodată prin represii militare masive. Astfel, la 11 ianuarie 1990, s-a dus la Vilnius, capitala Letoniei, sperând să-i convingă pe lideri să oprescă evenimentele naționaliste, dar nu a avut succes. Mai reușită a fost blocada petrolului, o mare reducere a furnizării de petrol către Lituania, care a început la jumătatea lunii aprilie 1990 și care a forțat republica să suspende, dar nu să anuleze declarația de independență.

Oficial, toate aceste acte de violență au fost catalogate drept incidente locale sau digresiuni, Gorbaciov a negat orice complicitate. De fapt, el afirma că se opunea modului în care procedau republicile baltice, nu dorinței lor de independență, care putea fi realizată în timp, în mod legitim, deși, personal, spera că ele vor decide să rămână în noua Uniune Sovietică. Totuși Gorbaciov nu a

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

știut cum să procedeze cu cererile de independență și nici nu a oferit soluții, deși republicile au acționat în mod democratic.

Dacă naționalismele s-au dezvoltat în mod paralel și chiar cooperant în zona baltică, ele au avut de la început un caracter antagonist în Transcaucazia. Revoluția georgiană a avut drept eveniment central o « *duminică sângeroasă* ». La 9 aprilie 1989, suprimarea brutală a unei demonstrații la Tibilisi a dus la moartea a 20 de participanți. La 1 aprilie 1991, georgienii s-au pronunțat ca fiind de acord « *ca independența statului să fie stabilită pe baza actului de independență din 26 mai 1918* », cu o prezentare la vot conform cifrelor oficiale, de 90,53% din cei 3,4 milioane de locuitori cu drept de vot, răspunsul afirmativ a fost dat de 98,93% dintre ei. Deosebit de sângeroase au fost atacurile din Baku, capitala Azerbaidjanului, din ianuarie 1990, asupra armenilor și asupra unor ruși. Frontiera armeano-azerbaidjană a fost transformată în linie de front, în care taberele opuse erau foarte bine aprovizionate cu arme și echipament furat sau obținut de la armata sovietică.

Armenia și-a declarat independența și s-a desprins de Uniunea Sovietică, deși, din cauza situației neplăcute și a evenimentelor schimbătoare, decizia acesteia pare, probabil, mai puțin radicală decât a republicilor baltice. Mai cooperante, s-ar părea că au fost cele cinci republici localizate în Asia Centrală : Republicile Kazahă, Kirghiză, Turkmenă și Uzbekă și Republica Iraniană Tadijkă. Profund afectate de actuala dezordine politică, afirmându-și în urma celorlalte republici « *drepturile și suveranitățile* », în continuu conflict cu autoritățile centrale, cu minoritățile și uneori între ele, aceste republici s-au dovedit a fi printre cele mai puțin revendicative din fosta Uniune Sovietică. Partidul și administrația au reușit destul de ușor să-și mențină pozițiile în Asia Centrală sovietică, explicația fiind, poate, relativa subdezvoltare a zonei, cu preponderența unei singure culturi (bumbacul), sărăcia ei, explozia demografică și, mai ales, dependența de uriașele subvenții de la guvern, vitale pentru economie și chiar pentru existența oamenilor. Kazahstanul, cea mai mare dintre cele cinci republici, reprezintă un caz special : sudul este populat de kazahi, în timp ce nordul este predominant rusesc și, deci, revendicat de naționaliștii ruși, precum Soljenișin, care sunt dornici să-i separe pe ruși de alte popoare.

Viitorul istoric al Ucrainei va fi de o imensă importanță pentru Rusia. Curentul naționalist a adus la putere la Kiev, după alegeri, o coaliție guvernamentală condusă de comuniști ucrainieni naționaliști, combinată cu o mișcare naționalistă necomunistă, cunoscută sub denumirea de Ruh.

Spre deosebire de naționaliștii baltici, mai exclusiviști, politicienii ucrainieni i-au atras pe toți locuitorii republicii. În privința relației cu guvernele rusești și apoi cu cele sovietice, Ucraina a dat unele semne de participare la anumite tipuri de asociații, dar totdeauna cu rezerve și cu probleme conflictuale. Printre acestea se numărau suveranitatea ucraineană asupra Crimeii, administrarea și distrugerea armelor atomice, precum și împărțirea și controlul forțelor armate în ceea ce privește flota Mării Negre. Părțile estice și cele vestice, mai mici ale Ucrainei se deosebesc foarte mult. În Vest, care a aparținut de URSS doar din 1939 sau din 1945, renașterea religioasă a inclus și

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

restaurația, uneori o restaurație militantă, a fostei biserici unite interzise, ca jurisdicție catolică, iar anticomunismul și antirusismul naționalist au atins apogeul.

Apropiati ucraienilor din toate punctele de vedere, precum și implicați în evoluția generală a Rusiei, bielorușii și-au dezvoltat un naționalism propriu destul de încet, poate cu o generație sau două mai târziu decât ucraienii. De asemenea, partidul s-a dovedit a fi puternic în Republica Bielorusă decât în altele, dar totuși, noul val naționalist a avut urmări. Astfel, la sfârșitul lunii iulie 1990, Bielorusia a emis o declarație de « *suveranitate* », deși ea era una dintre membrele cele mai devotate ale comunității.

Republica Socialistă Sovietică Moldova, situată la frontiera de sud-vest a Ucrainei, exemplifică bine caracterul naționalismului contemporan din Uniunea Sovietică. Într-un anumit sens, naționalismul său este unul fals, căci limba moldovenească, este, de fapt, limba română, iar moldovenii sunt parte a poporului român, postularea și promovarea diferențelor dintre cele două limbi fiind o politică sovietică deliberată. Mișcarea a cuprins întregul grup etnic, în detrimentul numeroaselor minorități, precum găgăuzii de limbă turcă, ucraienii și rușii. În lunile august și septembrie 1989, au avut loc manifestații și contramanifestații privind introducerea limbii moldovenești ca limbă oficială în republică. Tensiunile s-au transformat sporadic în lupte și au dus la intervenția armatei sovietice, pe linia acelorași eforturi de stabilire a păcii, pe care guvernul sovietic a aplicat-o și în Transcaucazia. Autoritățile moldovenești și-au anunțat desprinderea din Uniunea Sovietică și refuzul de a participa la noua federație.

Europa de Est și lumea

Când totul începea să se destrame în țară, Gorbaciov și Uniunea Sovietică au pierdut Europa de Est, ceea ce a contribuit mult la procesul de destrămare continuă. Din punct de vedere retrospectiv, se pare că au existat două explicații principale pentru evenimentele din 1989: uriașa aversiune, și chiar ură, a popoarelor-satelit față de sistemul și regimul comunist, precum și decizia lui Gorbaciov de a nu interveni în niciun fel cu armata sovietică, considerând că restructurarea va contribui la întărirea sistemului. Dar, odată ce sistemul s-a destrămat, și cu o viteză teribilă, liderul sovietic a ajuns la concluzia că nu se mai putea face nimic pentru salvarea vechii orânduiri.

Așa cum le spune el susținătorilor sistemului sovietic, care îl acuzau de trădare, numai tancurile ar fi putut opri schimbările din Europa de Est, dar tancurile nu pot fi folosite la infinit.

Astfel, în 1989, s-a produs prăbușirea comunismului în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria și Germania de Est. Dacă fiecare caz național a avut propriile sale caracteristici, precum importanța Germaniei de Vest pentru ceea ce s-a întâmplat în Germania de Est sau rolul unic al Solidarității în Polonia, au existat totuși și caracteristici comune. În primul rând, regimurile comuniste s-au dovedit incapabile să supraviețuiască libertății intelectuale și politice a glasnost și,

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

mai ales alegerilor libere, începând cu alegerile libere din Polonia, din 5 iunie 1989. Chiar și cazurile controversate din România și Bulgaria poate deosebit de relevante pentru viitorul Rusiei unde mare parte din sistem se pare că a supraviețuit bine, problemele țin de înlăturarea foștilor demnitari din structurile aparatului de stat și nu de frica de reîntoarcere în regiune a lui Ceaușescu și Jivkov.

Deși foarte greu lovit, Gorbaciov a reacționat la evenimente rapid și imaginativ. În loc să organizeze o acțiune de intervenție, mai ales în problema centrală a unificării Germaniei, el a acceptat unificarea, câștigând gratitudinea cancelarului Helmut Kohl, precum și avantaje financiare pentru retragerea și reîntoarcerea în țară a trupelor sovietice și alte ajutoare.

În plus, soluția problemei germane și abandonarea de către sovietici a dificilelor probleme ale Europei de Est se potriveau cu politica de pace și de cooperare internațională a lui Gorbaciov. Trupele armatei sovietice au părăsit, în sfârșit Afganistanul, deși Uniunea Sovietică continua să furnizeze masiv ajutor militar forțelor guvernamentale pentru războiul civil care părea că nu se mai termină. Au urmat negocieri complicate cu Statele Unite, iar la sfârșitul lunii iulie 1991 s-a ajuns la un acord de reducere a unor tipuri de armament. Analiștii au remarcat la acea vreme, că noul spirit de cooperare era și mai important decât prevederile speciale ale tratatului. Deși s-au mai păstrat unele tensiuni, de exemplu în legătură cu decizia Japoniei de a mai obține insule în arhipelagul Kurilelor, acaparate de Uniunea Sovietică spre sfârșitul celui de-al doilea război mondial, Gorbaciov și țara sa deveneau repede susținători ai ordinii mondiale. Ei au jucat acest rol în 1990, în criza și războiul care au urmat ocupării Kuweitului de către Irak, deși nu au intervenit militar, dar și în 1991, după terminarea aceluia război, când atenția internațională s-a îndreptat spre conflictul arabo-israelit.

Evenimente interne

Dar țara era în pragul catastrofei. Optimismul și încrederea primilor ani ai lui Gorbaciov dispăruseră. Economia continua să se deterioreze, generând lipsuri de bunuri de consum și chiar teama de foamete. Au izbucnit mari greve, mai ales ale minerilor din regiunea Ural, din Siberia și Ucraina. Măsuri specifice, precum decretul din 23 ianuarie 1991, prin care se retrăgeau din circulație bancnotele de 50 și 100 de ruble și se impunea schimbarea acestor bancnote în condiții foarte restrictive, s-au transformat în dezastru financiar. Prost aplicat, acest decret nu a reușit să reducă inflația, abuzurile și delincvența și a lovit greu în cetățenii muncitori și pensionari. De fapt, înmulțirea decretelor și a directivelor a dus la confuzie totală. După noua autoproclamare a republicilor unionale și a jurisdicțiilor mai mici, nu era deloc clar cine și ce posedă, cine și ce conducea. Aceeași proprietate sau sferă economică putea fi revendicată de guvernul central, de o republică unională, de o administrație regională sau de o municipalitate. Măsurile de reformă luate

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

de diverse autorități erau, în cel mai bun caz, parțiale, întâmplătoare și foarte greu de îndeplinit, dacă nu chiar imposibil. Reforma economică generală, deși promisă în repetate rânduri, era mereu amânată. Multiple deficiențe, inclusiv incompetența sistemului sovietic, au fost evidențiate de catastrofe naturale, precum și de urmările lor, așa cum au fost cutremurul de pământ din Armenia, din decembrie 1988, în care au murit 25 000 de oameni și explozia de gaze de lângă Așa, în Urali. Problemele mediului au apărut și mai pregnant, pe măsură ce au fost cunoscute mai bine distrugerile ecologice din țară. Negative pentru imaginea guvernului au fost repetatele descoperiri de morminte și gropi comune : aproximativ 102.000 cadavre găsite lângă Minsk, între 200.000 – 300.000 de cadavre găsite lângă Kiev. Gorbaciov a introdus alegeri competitive în cadrul Partidului Comunist, pentru a diminua stagnarea și pentru a obține susținători împotriva tradiționaliștilor bine situați. La 13 ianuarie 1990, el și-a schimbat atitudinea autoritară și a declarat că este dispus să accepte existența altor partide politice în URSS. Ca urmare a demonstrației, din februarie, a peste 250.000 de oameni la Moscova și a altor adunări din alte orașe, la 13 martie 1990, legislativul a anulat articolul 6 din Constituție, care garanta « *rolul conducător* » al Partidului Comunist, adică monopolul puterii politice în Uniunea Sovietică. Deși reformatorilor le-a trebuit mai mult timp ca să înființeze o organizație politică cuprinzătoare în afara partidului, în iulie 1991 a apărut Mișcarea Reformei Democratice, condusă de foștii colaboratori ai lui Gorbaciov și alți liberali. Și Partidul Comunist, cândva un monolit absolut, a ajuns să fie amenințat de o scindare majoră, făcând loc pluralismului, în vara anului 1991, mai ales în aripa rusă.

Chiar în ziua când articolul 6 a fost abrogat, Gorbaciov ca președinte al țării, a primit dreptul să conducă prin decrete executive, atunci când este necesar. Combinarea funcțiilor de partid cu cele de stat nu era ceva nou pentru liderii sovietici, dar noutatea aranjamentului consta în faptul că funcția de stat putea fi folosită acum împotriva partidului. Gorbaciov își pregătise bine baza pentru puterea în stat, urmând după Gromîko în funcția de președinte, în octombrie 1988, câștigând alegerea în funcție prin voturile celor 2 250 de membri ai Congresului Deputaților Poporului. În vara anului 1991 se vehiculau speculațiile că Gorbaciov ar putea abandona partidul, bazându-se doar pe administrația de stat și pe reformă, dar de fapt el a mers în direcția opusă, câștigând încă o dată sprijinul necesar din partea partidului și intenționându-l să-l ducă pe calea dorită.

Nu este ușor de evaluat și nici simplu de prezentat politica lui Gorbaciov. Adesea este greu de făcut o distincție între proiectele, planurile și scopurile sale și concesiile și compromisurile politice și tactice pe care trebuia să le facă, impuse de alte forțe politice din Uniunea Sovietică. Rezultatul a fost un drum întortochiat, cu șovăiri între reformă și restricții. Să menționăm câteva din alternativele sale : în octombrie 1990, Gorbaciov a aprobat planul Șatalin, prin care se impunea introducerea în decurs de 500 de zile, a economiei de piață în URSS, dar, în ultimul moment el a ezitat și în săptămânile și lunile care au urmat a adoptat o politică conservatoare și chiar reacționară, caracterizată prin numiri guvernamentale în posturi importante și acordarea unei noi puteri poliției

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

și armatei care acționa drept poliție. Cu acea ocazie, Șevarnadze a demisionat din funcția de ministru de externe, în semn de protest și avertisment, și a fost înlocuit cu fostul ambasador în SUA, aparent fără nici o modificare în natura politicii externe sovietice.

Printre tendințele distructive pe termen lung, putem menționa devierea resurselor naționale spre scopuri militare și federaliste; epuizarea inutilă și neglijentă a resurselor naturale și umane pentru creștere și progres economic, combinate cu decalaje în progresul tehnologic civil și în îmbunătățirea calității; neputința de a hrăni populația fără a apela la importuri masive; degradarea și contaminarea fizică a mediului, cu efecte majore asupra sănătății populației; degradarea continuă a sistemului central de planificare și administrare economică, agravată de un control rigid al prețurilor și de o politică monetară greșită; amplexarea unei economii subterane strâns legate de corupția oficială de proporții și (în timp) de crima organizată; deteriorarea stimulentei și moralei muncii, a inițiativei, a simțului întreprinzător și de responsabilitate (cu excepția economiei subterane); în consecință, o consecvență întârziere a creșterii economice și un declin real.

Am putea continua această listă deprimantă a factorilor economici de bază, fără să-i mai menționăm pe cei politici, sociali și etnici, care au împins mult economia sovietică spre momentul său istoric de criză profundă. Acel moment s-a produs în timpul lui Gorbaciov, nu pentru că acesta ar fi cel potrivit reformator economic pe care URSS l-ar fi putut avea mai devreme sau mai târziu – dar se pare că nu este – ci pentru că este dificil să ne imaginăm un alt lider comunist, și trebuia să existe unul care să fi putut discredita mai repede minciunile trecutului.

Dar, mai întâi, ar trebui să analizăm agenda economică, care a influențat politica sovietică de când Gorbaciov a preluat puterea.

Prima problemă urgentă de care s-a ocupat Gorbaciov a fost reducerea decalajului militar-economic-tehnologic față de Vest. El a abordat această problemă în mod tradițional stalinist, cu aceleași instituții, cu aceiași oameni și nu a reușit irosind resurse și timp. Reforma economică (mai târziu, în forma ei radicală, transformatoare de sistem, numită de obicei “tranziție”) a impus o agendă de măsuri economice care – nu imediat, ci în timp, și nu întotdeauna în aceeași ordine – avea să aibă următoarele componente principale: 1) oprirea imediată a declinului rapid al economiei “reale”; 2) stabilizarea; trecerea la situația în care în contrast puternic cu situația curentă, moneda internă să fie un numitor comun al valorii și un mijloc efectiv de schimb valutar, iar prețurile să fie reglementate de piață, rezonabil stabile și suportabile. Până în 1990-1991, stabilizarea a devenit problema principală, mai importantă decât toate celelalte de pe agendă; 3) transformarea economiei de control în economie de piață, sarcină de mare importanță; 4) legalizarea pe scară largă a activității comerciale particulare, precum și privatizarea întreprinderilor de stat; 5) rezolvarea problemei explozive privind relațiile unionale, federale, cu republicile, relațiile interrepublicane, a succesiunii sau a autonomiei depline pentru unele dintre republici; 6) integrarea URSS (sau a ceea ce a mai rămas din ea) și a părților sale constituente individuale în economia mondială; 7) o rețea de

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

siguranță socială adecvată dislocărilor economice și tulburărilor politice care pot apărea; 8) structuri fiscale și bancare corespunzătoare soluțiilor adoptate în conformitate cu punctele (1) - (7). Și desigur, inițierea și aplicarea unui număr mare de legi. O agendă mai descurajantă nu se poate imagina chiar și pentru o țară care nu este afectată de conflicte interne așa cum este URSS. În primele patru luni ale anului 1991 PNB-ul a scăzut cu mai mult de 9% față de perioada corespunzătoare a anului anterior, iar raportul “*După perestroika :economia sovietică în criză*” nu există îndoială că 1991 a fost un an mai rău pentru economia sovietică decât 1990 și situația se va înrăutăți, iar produsul intern brut va scădea cu 10% până la 15% și rata anuală a inflației ar putea ajunge mult peste 100%. Nu mai puțin importantă este imaginea privind distribuția venitului și a bogăției personale. Legat de această problemă s-a observat că în 1991 s-a atins o nouă cotă (scăzută) în privința diferențierii venitului și a averii personale. Păgubiții sunt cea mare parte din populație ale căror mijloace de trai depind în mare parte de sursele oficiale de venit (salarii, pensii), care au scăzut ca valoare reală în acest an și/sau ale căror venituri neoficiale au crescut mai puțin decât inflația și/sau ale celor cu puține relații personale lucrative. Dar mulți alții au câștigat considerabil, profitând de multiple ocazii noi de producție și de comerț, de afaceri și de arbitraje rapide pe piața neagră – prin crearea de lipsuri și ridicarea prețurilor - de marea liberalizare a activităților comerciale private, prin diferite forme legale noi, și de haosul propriu-zis. Și nu este nimeni obligat să-și țină averea în ruble; există numeroase posibilități, mai mult sau mai puțin legale, pentru a transfera banii personali în străinătate. Până nu se stabilizează banii și prețurile, până nu se rezolvă problema federală și nu se asigură mai bine suportul legal pentru afacerile particulare, oamenii de afaceri vor continua să evite investițiile nelichide pe termen lung și vor căuta afaceri ușoare și rapide. Puțini dintre ei sunt investitori pe termen lung. Totuși marile câștiguri personale provin adesea din “însușirea spontană” de jure sau de facto în detrimentul statului. Și deoarece aceia care sunt mai aproape de proprietățile statului, vechea elită au, de la sine înțeles, cele mai bune ocazii de a și le însuși, fenomenul de “*însușire de către nomenclatură*” a obținut, dacă nu dimensiune de masă, cel puțin atenția maselor cu implicații politice clare.

La momentul respectiv opinia publică și politicienii se întrebau cum ar arăta URSS peste cinci ani sau peste cinci luni? Cine și-ar fi putut imagina, în 1986, URSS din 1991, lumea din 1991? Presupun că ar fi fost văzută mai fragmentată, cu o economie la fel de comandată, cât și liberalizată, o economie mai haotică decât cea capitalistă, cu mari posibilități de profit privat. Problemele economice sunt prea profunde, problemele politice și naționale prea acute, moștenirile vechiului sistem greu de înlăturat. Procesul de privatizare al proprietăților statului va fi prea lent. Și mai mult decât toate, după ce totul va fi pus în ordine, stocul de capital fizic va trebui refăcut din nimic. Această reconstituire și reechipare, îmbunătățirea fizică, și, mai ales reorientarea spre noi obiective sociale și spre lumea exterioară vor fi de lungă durată și enorm de costisitoare. În această situație economică, socială și politică, la 19 august 1991 Gorbaciov a renunțat, din motive de sănătate, la

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

funcțiile sale înalte în stat și de partid. Lovitura de stat de dreapta a părut reușită, cel puțin la început, dar a eșuat în trei zile, din cauza opoziției lui Boris Elțin, din cauza proastei organizări și, se pare, din cauza refuzului unităților principale militare și de poliție de a executa ordinul liderilor loviturii de stat. Rezultatele insuccesului au inclus și revenirea lui Gorbaciov, o îmbunătățire a poziției lui Elțin, arestarea liderilor și discreditarea mai multor șefi guvernamentali, de partid și militari ai partidului și poliției cu părăsirea scenei politice de către Gorbaciov și cu “suspendarea” activităților partidului în vederea cercetărilor. De asemenea procesul de destrămarea URSS a luat o mare amploare. Lituania, Letonia și Estonia și-au declarat imediat independența. La 25 decembrie 1991, Gorbaciov a demisionat. Toate republicile unionale și-au declarat independența, deși majoritatea și-au exprimat dorința de a forma o asociație liberă, nedefinită, care a ajuns să fie cunoscută sub denumirea de Comunitatea Statelor Independente. Boris Elțin a apărut ca personalitatea centrală, într-o situație nouă și foarte neclară.

Concluzii

Patru ani după venirea sa la putere, nu mai există nici o îndoială că o nouă revoluție cu aspect pașnic zguduie Uniunea Sovietică. Cum să nu începi să speri că se va încheia capitolul perioadei de după război și, o dată cu el divizarea Europei, teama de război și spectrul unei distrugerii a civilizației ca urmare a unei confruntări cu arme nucleare ?

Dispariția Uniunii Sovietice s-a dovedit a fi la fel de neașteptată și de bruscă, dar și controversată, ca și apariția ei. Urâtă, dar și admirată în timpul celor trei sferturi de secol ale existenței sale, părea să fie recunoscută universal ca puternică și durabilă după victoria sa asupra Germaniei din cel de-al doilea război mondial, ea având poziția unuia dintre cele două superputeri din lume. Uniunea Sovietică urma să se alăture statelor democratice ca un partener major, care poate avea mult de oferit. Foarte puțini se așteptau la o destrămarea și la o prăbușire totală. Și totuși unii s-au așteptat. Încă din primii ani ai regimului, unii economiști au atras atenția asupra punctelor slabe ale sistemului economic sovietic, iar această critică a fost continuată de János Kornai, Grigori Grossman și Vladimir Treml. În prezent, observatorului celui mai optimist îi este greu să discearnă semnele unei schimbări în bine a situației economice. Astfel, la baza crizei tehnologice a Uniunii Sovietice se afla logica fundamentală a sistemului de stat: prioritatea covârșitoare acordată puterii militare, controlul politico-ideologic al informațiilor de către stat; principiile birocratice ale economiei planificate central; izolarea de restul lumii și incapacitatea de a moderniza tehnologic unele segmente ale economiei și ale societății fără modificarea întregului sistem, în care astfel de elemente interacționează reciproc.

SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

Tehnologia modernă îi puna pe cetățenii sovietici în contact cu restul lumii. Cursa înarmărilor continua să coste Uniunea Sovietică de două ori procentul capacității sale productive, mult mai mic decât în cazul S.U.A. Grossman a sugerat de mai multe ori, că numai un export masiv de petrol și gaze naturale a salvat Uniunea Sovietică, timp de 15 ani (1970-1985), de la o cădere rapidă și de la o stagnare totală.

Au existat mai multe greșeli. Probabil cea mai mare greșeală a fost incapacitatea de a vedea realitatea altfel decât prin prisma ideologiei. Naționalismul a fost greșit apreciat, până când acesta a distrus Uniunea Sovietică. Cât despre contribuția lui Gorbaciov, aceasta a fost deosebit de importantă din toate punctele de vedere, deși nu a fost ceea ce el planificase. Cel mai mult au fost impresionați cei care credeau în marea putere a totalitarismului și în imposibilitatea unei societăți fragmentate de a-l combate cu succes și care credeau că un sistem totalitar se poate destrăma numai începând de sus. În Uniunea Sovietică, așa s-a întâmplat. În orice caz, glasnost și perestroika și alte măsuri menite să întărească sistemul au dus la colaps total. De fapt, marea reușită a lui Gorbaciov nu este în fața poporului său, ci în ochii opiniei publice occidentale. Totul se petrece ca și cum șeful statului sovietic ar miza pe occidentali pentru a-l ajuta să-și rezolve problemele, adică pentru a câștiga timp.

Bibliografie :

Montbrial, Thierry de - Cincisprezece ani care au zguduit lumea : de la Berlin la Bagdad, Editura Expert, București, 2005

Giguere, Monique - La Perestroika : economie et societe, Presses de l'Universite du Quebec, 1990

La face cachee de la Perestroika, Press de l'Universite du Quebec, 1990

www.russiaprofile.org

www.leobservatoire.net